

“והיה לכם לציצית”

קונטרס בענייני התכלת

שנה ארבע עשרה

יו"ל בס"ד לקראת פרשת שלח תש"ף

ע"י אגודת "פתיל תכלת"

**בעקבות המגיפה העולמית
הגליון יוצא השנה בצורה דיגיטלית בלבד.
בע"ה נחזור למתכונת הרגילה בשנה הבאה.
נשמח לסיוע בהפצה.
תזכו למצוות.
המערכת**

פתיל תכלת ע"ר
ת.ד. 50257 ירושלים 9150102
טל' 02-5900577 ; פקס 02-9933420

עריכה וסדר: אייל פישלר
ירושלים, תש"ף

קוראים נכבדים!

הרוצים להשתתף בגליון הבא ולשלוח מאמרים וביורורים בענייני התכלת או תגובות
למאמרים שנדפסו בגליון זה, מתבקשים לשלוח תדפיס למערכת "והיה לכם לציצית"
ת.ד. 50257 ירושלים 9150102, או: info@tekhelet.com, עד ר"ח אייר תש"פ.
המערכת תבחר בין המאמרים ותדאג לעריכתם. במידת הצורך נוכל להשתתף בהוצאות.

חברי אגודת פתיל תכלת מקדישים גליון זה

לע"נ

הרב הגאון

נחום אליעזר ב"ר איתמר רבינוביץ זצ"ל

ראש ישיבת ברכת משה במעלה אדומים

תלמיד חכם גאון, ישר דרך, מבקש דעת

איש תורה ומדע ודרך ארץ

בין יחידי הסגולה

שהבין את כל הנושאים ההלכתיים של מחקר התכלת במלואם,

ובכלל זה הצדדים הנוגעים לכימיה, ביולוגיה, ארכיאולוגיה

ועוד.

עודדנו לאורך שנים בעבודתנו במחקר התכלת

תוך דרישה לבירור עומק וסבלנות

עד לפסיקת הלכה למעשה

נלב"ע י"ב באייר תש"פ

ת.נ.צ.ב.ה.

בשעתו"מ הדפסנו מחדש את הגליונות הקודמים בכריכה קשה, בשני כרכים:
א. והיה לכם לציצית א-ט (תשס"ז-תשע"ה)
ב. משיכיר (שנה י – תשע"ו)

להזמנות לבתי כנסת ולבתי מדרש
ניתן ליצור קשר עם אגודת "פתיל תבלת" –
בדוא"ל: info@tekhelet.com, או בטלפון: 02-59000577 ; 03-6163897

תוכן העניינים

- טלית שכולה תכלת.....ז
הרב יהודה זייבלד
כולל פוניבז', בני ברק
- ראיית הראי"ה קוק לשיטת הרמב"ם במניין חוטי התכלת..... יח
הרב הראל דביר
יד בנימין
- חיוב משום צידה (בשבת) בחילזון הארגמן..... כד
הרב ישראל מאיר טשינגל
ישיבת מיר, ירושלים
- אינה ניקחת אלא מן המומחה כח
הרב בנימין זאב הלוי הורביץ
בני ברק

הרב יהודה זייבלד
כולל פוניבז', בני ברק

טלית שכולה תכלת

ת"ר: טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן. מיתבי: טלית אין פוטר בה אלא מינה; טלית שכולה תכלת מביא תכלת ודבר אחר ותולה בה, וקלא אילן לא יביא, ואם הביא כשר. אמר רב נחמן בר יצחק: לא קשיא, כאן בטלית בת ארבעה חוטיין כאן בטלית בת שמונה חוטיין.

(מנחות מא ע"ב)

א. דברי הגאונים שעיקר הציצית הן חוטי התכלת

בדברי הגאונים אנו מוצאים לכאורה שיטה מחודשת, שעיקר מצוות ציצית היא בתכלת, ומפשטות הדברים נראה שמן הדין היה לקיים את מצוות ציצית בתכלת בלבד, בלי לבן כלל.

הנה זו לשון השאלות (קמד): "דמחייבין דבית ישר' למרמא חוטי דתכלתא על ארבע כנפתא דכסותהון דכתיב 'ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם' וגו'. **מצוה בתכלת; ואי ליכא תכלת רמי לבן ושפיר דמי.** דתניא רבי יצחק אמר משום רבי נתן שאמר משום רבי יוסי הגלילי שאמר משום רבי יוחנן בן נורי אין לו תכלת מטיל לו לבן". משמע שלכתחילה יהיו כל ארבעת החוטים תכלת, ומפרש כך דברי רבי יוחנן בן נורי (מנחות לח ע"ב) שהזכיר בדבריו. ובכך מיושבת קושיה בסוגיה שם, שהקשו "מאן תנא דפליג עליה דרבי" הסובר שהלבן מעכב את התכלת והתכלת מעכבת את הלבן, ומשנינן דהוא רבי יוחנן בן נורי. וקשה שהרי באותה ברייתא שהובאו דברי רבי כבר הובאו דברי חכמים החולקים ואומרים שאינם מעכבים. ולדברי השאלות יבואר, שביקשו מיהו התנא החולק על כל דברי רבי וסובר שלא זו בלבד שאינם מעכבים זה את זה אלא שמדינא אין צריך אלא תכלת, והיא שיטת רבי יוחנן בן נורי. גם מבואר לפי זה למה קוראים לכל הציצית בשם תכלת בכמה מקומות (ברכות יח ע"א, סוכה יא ע"א, תענית כב

ע"א, עבודה זרה מז ע"א, מנחות מא ע"א בחסידים הראשונים וברב קטינא), כיוון שהיא עיקר המצוה.

וכן משמע בספר המצוות שכתב רס"ג בערבית (לא האזהרות והפיוט שהדפיס הגר"פ) ושיצא לאור לאחרונה¹: "אלאול אוג'ב עלינא אן נעמל עלי אטראף אזרנא ד'ואיב מן אסמאנג'ון והי ח' אכ'יאט יט'פר ת'לת'הא ויתרך ת'לת'אהא כק' דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצית"². ותרגומו: הראשונה², ח'יב אותנו שנעשה בכנפות כסותנו³ ציציות⁴ מתכלת⁵, והן שמונה חוטים, יקלע שלישי מהם ויניח שני שלישיהם, כאומרו 'דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצית' (במדבר טו, לח). ומשמע גם כן שהמצוה היא להטיל ציציות מתכלת.

אך מלבד שמחודש טובא לייסד שיטה כזו שלא מצאנו לה זכר בראשונים, גם זר לומר כן בדעת רס"ג, שהרי תרגם את הפסוק בפרשת שלח: "מר בני אסראיל וקל להם אן יצנעו להם ד'ואבה עלי אכנאף אזרהם עלי מר אג'יאלהם ויג'עלו עלי ד'ואבה אלכנף סלך אסמאנג'ון", ותרגומו (החזור) ללשון הקודש: צו את בני ישראל ואמור להם שיעשו להם ציציות על כנפות כסותם לדורותם ויתנו על ציציות הכנף פתיל תכלת. וכן בתפסיר התפילה המיוחס לרס"ג (פרסמתיו בקובץ ישורון לז, עמ' סא) תרגם: "כלם בני אסראיל וקול להם יצנעון להם ד'ואבה פי אטראף ארדיתהם עלי מר אג'יאלהם ויעלקון פי אלד'ואבה סלך מן אסמאנג'ון", ותרגומו (החזור) ללשון הקודש: דבר לבני ישראל ואמור להם שיעשו להם ציציות בכנפות גלימותיהם לדורותם ויקשרו בציציות פתיל מתכלת. ועל אף השינויים בין התרגומים, הרי שניהם שווים בכך שמצוות הטלת ציצית לחוד

¹ ההדיר ותרגם הרב נסים סבתו. מקור קטע זה בקטע גניזה בודד, בודפסט 394, דף 4א-ב.

² כלומר, המצווה הראשונה בפרק התשיעי מספר המצוות, הפרק העוסק במצוות המלבוש.

³ 'אזאר' הוא בגד המכסה את הגוף, כולו או רובו. בפירוש המשנה: 'אללחף', היינו תלית וסדין. בתפסיר התפילה: ארדיתהם, לשון גלימה.

⁴ כתב בנוה שלום (במדבר טו, לט) שתרגם רס"ג ציצית – ד'ואבה, כמו ויקחני בציצית ראשי.

⁵ ראו תרגום רס"ג לתורה, מהדורת דירינבורג, במדבר טו, לח המתרגם "פתיל תכלת" – סלך אסמאנג'ון.

ומצוות הטלת תכלת לחוד, ולא תרגם שאופן קיום הטלת הציציות הוא על ידי הטלת התכלת.

ועל כן נראה לפרש כוונת השאלות ורס"ג שאכן עיקר הציצית הוא התכלת, כשם שבסת"ם העיקר הוא הכתב, אך כדי שיתקיים הכתב צריך שיהיה גויל מקיפו, וכך צריך שיהיה לבן מקיף התכלת⁶. וגם כוונת השאלות מתפרשת כך, שעיקר המצוה כשהתכלת נוהגת הוא בתכלת, וכשיש תכלת אין הלבן אלא ממשמשי התכלת. ורק אי ליכא תכלת רמי לבן ומקיים בה את המצוה. וזהו שאמרו בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב, הובא בתוספות ובראשונים מנחות מג ע"ב): "כיני מתניתין בין תכלת שבציצית ללבן שבה, וראיתם אותו מן הסמוך", שראיית התכלת היא מתוך ראיית הלבן הסמוך.

ב. שלושה טעמים בראשונים לצורך במין אחר

בפתיחת דברינו הובאה הסוגיה במנחות, הדנה בדין הטלת קלא אילן בטלית שכולה תכלת. מהלך הגמרא לפי פשוטו הוא, שיש סתירה בין שתי הברייתות לעניין האפשרות להטיל חוטים הצבועים בקלא אילן, שהוא צבע הדומה במראיתו לצבע התכלת, בטלית שכולה צבועה בתכלת. בכרייתא הראשונה מבואר שאי אפשר לפוטרה על ידי קלא אילן ואף בדיעבד, ובכרייתא השנייה מבואר שבדיעבד כשר אם הביא קלא אילן. זו קושיית הגמרא, ועל כך בא תירוץ של רב נחמן בר יצחק המחלק בין טלית בת ארבעה חוטים לטלית בת שמונה חוטים, בדרכים השונות שנתפרש תירוץ זה בראשונים.

אך המדקדק בלשון רש"י ימצא שהוסיף למחלוקת זו מחלוקת נוספת בין שתי הברייתות – בגדר החיוב של הטלת שאר מיני צבעונין בטלית שכולה תכלת, כלומר מהו הטעם שלכתחילה צריך להטיל בטלית הצבועה תכלת חוטים שאינם בצבע תכלת. שבלשון ראשון כתב: "כל מיני צבעים פוטרין בה – לשום לבן,

⁶ והשוואה זו מבוארת בזוהר (ח"ג רע"מ ערה ע"א): "וכתיבא אוכמא לא אשתמודעא אלא מגו חורו וכו' ואית חשך תכלת ואתמר ביה גם חשך לא יחשיך ממך ותכלת אוכמא איהו נוקבא לגבי חורו".

דכיון דמין כנף ליכא לקיומי בה, אין לך לחזור אחר לבן, אלא שיהו בה שני מינין". ומבואר שבעלמא, בטלית שאינה תכלת, טעם צורך הטלת לבן הוא גם משום שהוא מין כנף, כיון שכנף הטלית הוא לבן. ובטלית שכולה תכלת אי אפשר לקיים צורך זה על ידי הטלת חוטי תכלת שהם ממין הכנף, מטעם שלא נתבאר בדברי רש"י (ובפשטות הוא מטעם שנתבאר בתוספות) ל"ח ע"ב ד"ה מידי ציבעא דעל כרחך לא הוי בכלל מין כנף דקרא, דמקרא נראה שמין כנף הוא מין אחד ותכלת הוא מין אחר), ולכן בטלית שכולה תכלת לא חייבה התורה לקיים מין כנף. וכל שנותר הוא לקיים צורך אחר, שיהו בה שני מינין, שטעם צורך זה גם הוא לא נתפרש בדברי רש"י.

ואילו בברייתא השנייה ביאר רש"י: "מביא תכלת – שני חוטין לשם תכלת ודבר אחר לשם לבן. ואף על גב דהאי תכלת הוי מין כנף, אפילו הכי שני מינים בעינן, דאזלינן בתר רוב טליתות". ומפשטות הדברים נראה שגם בטלית שכולה תכלת מתקיים דין מין כנף, ולא כדבריו בפירושו הברייתא הקודמת. ולולא שהיינו הולכים אחר רוב הטליתות היה מתקיים מין כנף בחוטי תכלת, ועכשיו שהולכים אחר רוב הטליתות, שבהם מתקיים מין כנף על ידי שני מינים, גם כאן מתקיים מין כנף על ידי שני מינים.

ואם כן, נמצאנו למדים שרש"י סובר שמלבד הסתירה שיש בדין בין שתי הברייתות, יש גם מחלוקת בגדרי ההלכה. הגמרא עמדה רק בסתירה לדינא, אם אפשר לפטור בדיעבד טלית שכולה תכלת בקלא אילן, ובה חילקה בין טלית של ארבעה חוטים לטלית של שמונה חוטים. אך מלבד סתירה זו בדין יש מחלוקת נוספת בין הברייתות, שהגמרא אינה עומדת בה (כיוון שאין בה מחלוקת בדין), והיא בגדר החיוב של הטלת מין צבע אחר בטלית שכולה תכלת. שלברייתא הראשונה אינו מדין 'מין כנף' אלא מדין חדש המחייב הטלת שני מיני צבעים, ולברייתא השנייה הוא משום שבו מתקיים 'מין כנף' לפי מידת ההליכה אחר רוב טליתות. וצריך ברור היכן מצא רש"י מחלוקת זו.

ואשר נראה בדברי רש"י, שנוקט כי מלשון הברייתות אפשר ללמוד החילוק, שבברייתא הראשונה נאמר "כל מיני צבעונין פוטרין בה" ולשון 'צבעונין' משמע שהצורך בהם הוא כדי להרבות במיני צבעונין שלא תהיה רק תכלת לבדה אלא

מין צבע אחר נוסף לה, ואולם לשון הברייתא השנייה הוא "מביא תכלת ודבר אחר", ואין בברייתא רמז לשינוי הצבע אלא לכך שהוא דבר אחר, ומכך משמע שאינו משום הצורך בצבע אחר, ועל כן פירש רש"י שלברייתא השנייה הצורך בדבר אחר הוא לקיום 'מין כנף' דשאר טליתות.

דרך נוספת בביאור טעמה של הברייתא הראשונה לצורך להטיל מין צבעונים אחר בטלית שכולה תכלת, אנו מוצאים בדברי בעל העיטור (הלכות ציצית דף עד) שכתב: "טלית שכולה תכלת אם יש בה לבן זהו מצותה כדקאמרינן הכנף מין כנף, ואם אין לו לבן כל מיני צבעונין אחרים פוטרין בה במקום לבן, דאם רמינן בה תכלת שהיא מינה ליכא ב' מינין, ורחמנא אמר 'וראייתם אותו' ובחד מינא ליכא ראייה כולי האי, חוץ מקלא אילן ולא פטור דדמי לתכלת". ומדבריו למדנו שני חידושים: א. אם מטיל בטלית התכלת לבן דווקא ולא שאר צבעונין מקיים 'מין כנף', ולכאורה זה שלא כרש"י; ב. הטעם שצריך שני מינין הוא לקיים 'וראייתם אותו', דבחד מינא ליכא ראייה כולי האי.

גם מדברי רבינו גרשם נראה שסובר שאין מקיימים במיני הצבעונים 'מין כנף', וכדברי רש"י בברייתא הראשונה או כדברי בעל העיטור. שכן כתב: "כל מיני צבעונים פוטרין בה במקום תכלת הואיל והיא עצמה של תכלת". ומשמע לכאורה שמפרש הטעם שכל מיני צבעונין פוטרין בה משום שהיא עצמה של תכלת ולכן אין טעם להוסיף לה תכלת אחרת, כביכול יש קיום של תכלת בתכלת שבטלית, וזה ודאי אינו, וצ"ע. ובאמת בכ"י ר"ש עדני הלשון: "כל מיני צבעונים פוטרין בה מקום תכלת הואיל והיא עצמה של תכלת". ואם כן נראה שהכוונה למקום התלייה, שצריך לכוון הצבעונים תחילה במקום שבו היה מן הדין שיטיל את הציצית, והטעם – כיוון שהטלית עצמה של תכלת ואם יטיל התכלת סמוך לה לא יהיה היכר. וממה שלא כתב הטעם לפי ששאר מיני צבעונים מקיימים דין 'מין כנף' ולכן הם סמוכים לכנף, מוכח שסובר כעיטור או כרש"י בפירוש הברייתא הראשונה החולקים על טעם זה.

ונמצאו לפי האמור שלושה טעמים לצורך בהטלת מין צבעונין אחר בטלית שכולה תכלת: א. לדעת העיטור בביאור הברייתא הראשונה הצורך בשאר מיני צבעונין הוא משום דבחד מינא ליכא ראייה כולי האי, וגם בקלא אילן פסול

מטעם זה מדינא. ב. לדעת רש"י בביאור הברייתא השנייה הצורך במין הנוסף הוא משום שזהו מין כנף ברוב טליתות. ג. לדעת רש"י בביאור הברייתא הראשונה צריך שיהיו שני מינים, וגם קלא אילן נחשב שני מינים. וצריך ביאור לדרך זו מה הטעם לשני המינים⁷.

ונראה שמתוך האמור בדעת השאלתות ורס"ג, שמצוות הלבן אינה אלא לשם ראיית התכלת, זכינו גם לביאור דברי רש"י בביאור הברייתא הראשונה בצורך בשני מינים, שהוא משום שראיית התכלת באה מן הסמוך, והלבן מקיים ומעמיד התכלת בשלמותו, לפי ששלמות הקיום באה מתוך היפוכו. ואינו כטעמו של העיטור – שלדעת העיטור מצוות 'וראיתם אותו' היא על ראיית ההבדל שבין החוטים הבאים לשם תכלת לבין שאר החוטים, וראייה זו היא במראה העין, ועל כן כתב שבקלא אילן ובתכלת "ליכא ראייה כולי האי", שאף שאפשר לראות ההבדל מכל מקום אינו ניכר כל כך כיון שאינו נראה לעין; אך רש"י סובר שהצורך בלבן הוא לשם ראיית התכלת מתוך ניגודו (ולא לראיית ההבדל שבין הלבן לתכלת), ועל כן מחד גיסא חולק על העיטור וסובר שגם בקלא אילן מקיים המצוה כיון שההיכר הוא בראיית הלב, ומצד שני סובר שאם יעשה הכול מתכלת ולא יתן מין אחר ולא יטיל מה שמנוגד לתכלת, לא יקיים ראיית התכלת כלל, ולא רק 'כל כך' כלשון העיטור.

ג. שיטות הראשונים בקיום 'מין כנף' בטלית שכולה תכלת

ומעתה יש לעיין אם מלבד דין זה דלבן נצרך כדי להעמיד ראיית התכלת מן הסמוך, יש עוד דין להיות 'מין הכנף', ובטלית שכולה תכלת אי אפשר לקיים דין זה, או שמא הוא מתקיים באופן מה.

⁷ ולעיל לח ע"ב: "אמר רמי בר חמא: לא נצרכא אלא לטלית שכולה תכלת, דמצוה לאקדומי תכלת ברישא דהכנף מין כנף, ואי אקדים לבן ברישא לית לן בה". והקשו המיוחס לרשב"א (ד"ה מידי ציבעא) ושפת אמת (ד"ה טלית שכולה תכלת) שכיון שרמב"ח חולק על דברי רבא בהמשך הסוגיה שהולכים במין כנף אחר רוב טליתות, אם כן מנא ליה שצריך בכלל מין אחר חוץ מהתכלת. ולאמור כאן מיושבת קושיה זו בפשיטות, שרמב"ח סובר כברייתא הראשונה שצריך שני מינים, אם מטעמו של רש"י ואם מטעמו של בעל העיטור, ואין צריך לטעם דרוב טליתות.

ולכאורה מצאנו כמה שיטות בדבר: רש"י במנחות כתב להדיא בביאור הברייתא הראשונה, שבטלית שכולה תכלת לא מתקיים דין מין כנף. ובביאור הברייתא השנייה נקט רש"י במנחות שגם בטלית שכולה תכלת מתקיים דין 'מין כנף' על ידי הלבן, מדין רוב טליתות. ובעיטור מבואר שאם מטיל לבן מקיים 'מין כנף', אבל אם מטיל שאר מיני צבעונין אינו מקיים 'מין כנף'. ובהגהת מהר"ז בינגא (בן דורו של מהרי"ל, עמ' נד) כתב בדעת הרמב"ם, שאין פוטר אלא צבעונים הדומים לתכלת כדי שיהיה מין כנף, וזהו שדקדק הרמב"ם לומר 'משאר צבעונין' ולא 'מכל שאר צבעונין' כלשון הברייתא 'כל מיני צבעונין', וסובר שכוונת הברייתא רק לכל מיני צבעונין הדומים לתכלת, ולכן נקטה הברייתא 'מיני' ולא אמרה 'כל צבעונין'. הרי שלרש"י בביאור הברייתא הראשונה ולרמב"ם ולעיטור דין 'מין כנף' הוא דין נוסף לדין הטלת שאר מיני צבעונין, ולדעת רש"י בביאור הברייתא השנייה אין בזה דין נוסף.

ונראה שיסוד הנידון הוא אם לבן ותכלת שני קיומים הם, ויש ללבן קיום גם בפני עצמו, שציוותה התורה להטיל לבן וציוותה להטיל תכלת וקבעה מקום לתכלת אצל הלבן, או שמא קיום אחד הם, שציוותה התורה להטיל תכלת כרוך על גבי לבן, וזה כל עניין קיומו של הלבן. שאם שני קיומים הם, מעלת הלבן היא מצד עצמה ומעלה חיובית, בהיותה מין כנף. ואם הם קיום אחד, תכלית ביאור היותם קיום אחד הוא בכך שאין הלבן משמש אלא לראיית התכלת מן הסמוך, וכמו שנתבאר בדעת רש"י, או לראיית ההבדל בין הלבן לתכלת וכמו שנתבאר בדברי בעל העיטור. ורש"י בפירוש הברייתא הראשונה סובר ששני קיומים הם ובטלית שאינה של תכלת מתקיים דין 'מין כנף' בלבן מצד עצמו, ולא לצורך התכלת, וכן דעת בעל העיטור ולדעתו אף בטלית של תכלת מתקיים דין זה אם הטיל ציצית של לבן ולא של שאר צבעונין, ולדעת הרמב"ם מתקיים דין זה גם בטלית של תכלת שהטיל בה שאר צבעונין, על ידי דמיון הגוון לגוון הטלית. ורש"י ובעל העיטור סוברים שמלבד קיום זה של הלבן מצד עצמו, יש בו גם קיום כמשמש לתכלת. אכן רש"י בפירוש הברייתא השנייה במנחות סובר שהלבן אינו אלא מין כנף בלבד, כקיום בפני עצמו, ואינו משמש לתכלת.

והנה ברש"י (לט ע"ב בגרסת השטמ"ק והמיוחס לרשב"א) פירש שהצד בגמרא שלבן של פשתן פוטר בשל צמר הוא בטלית לבנה דווקא. וכתב המיוחס לרשב"א וזו לשונו: "משמע מלשונו 'דוקא טלית לבנה' דדוקא בטלית לבנה דצמר בעי' לבן משום דמין כנף הוי לבן, אבל אם הטלית של תכלת דמין כנף הוי תכלת, לא יתנו בו לבן כי אם תכלת לבד דהוי מין כנף דידה". והנראה בביאור הדברים, שבכהאי גוונא שהטלית לבנה יש לומר שאין הלבן צורך התכלת, אלא מתקיים בו קיום בפני עצמו של 'מין כנף'. אבל בטלית של תכלת הלבן הוא צורך התכלת בלבד ואין בו קיום של 'מין כנף', וכדבריו בברייתא הראשונה, וקיום זה אינו מתיר להטיל לבן של פשתן. ואם כן מבואר דלרש"י ישנם שני עניינים בלבן – בטלית לבנה מתקיים גם 'מין כנף', ובטלית של תכלת אינו מתקיים, וכאמור.

ונראה שבנידון זה חזר בו הרמב"ם בפירוש המשניות. שהנה זו לשון הוספת הרמב"ם בפירוש המשניות מנחות פ"ד מ"א (בכתיבה מוקדמת, בערך בעת חיבור משנה תורה):

וקולה והלבן אינו מעכב את התכלת, הו אנה אד"א עמל ציצית מכמלה לבן ותכלת ותלף אללבן ולם יבק מנה שי מתעלק ובקי אלתכלת וחדא פאנה יצא בו ידי חובתו. ואעלם אן אלתכלת ואללבן מע כונהמא אין מעכבין זה את זה פאנהמא ג'מיעא מצוה אחת לא שתי מצות, אמא תפלה של יד ושל ראש פהמא שתי מצות כמא ברהנא ד'לך פי כתאבנא פי עדר אלמצות פלד'לך.

תרגום: ואמרו והלבן אינו מעכב את התכלת הוא שאם עשה ציצית בשלמות לבן ותכלת ונתגרדם הלבן ולא נשתייר ממנו משולשל כלום ונשתייר התכלת לבדו – הרי יצא בו ידי חובתו. ודע שהתכלת והלבן אף על פי שאין מעכבין זה את זה הרי הם יחד מצוה אחת לא שתי מצות. אבל תפלה של יד ושל ראש הם שתי מצות כמו שביירנו את זה בספרנו במניין המצוות, ולפיכך...

ובשעה שהוסיף הרמב"ם דברים אלו לפירוש המשניות, מחק דברים אחרים (כמוכח מחיבורי המשפט בסוף), ואלו הדברים שמחק:

והדא אלדי קלנא תפלה של יד אינה מעכבת של ראש בשרט אן יכונא ענדה אלא תנין פחיניד יגעל איהמא שם מפרדא מתי שא, אמא אן לם יכן ענדה גיר של ראש או של יד פלא יחל לה ימסכהא חתי יעמל אלאכ'רי איאך יפרט ויקתצר עלי אלואחדה דאימא, ולך אן תערתין הנא אערתאין ותקול פאד'א כאן קול אלמשנה פי תפלין של ראש ושל יד אין מעכבות זו את זו בשרט אן תחצ'ר ג'מיעא אמא אן לם תחצ'ר גיר אלואחדה פהמא מעכבות זו את זו וקולה פי ארבעת מינין שבלולב מעכבות זו את זו בשרט אלא תחצ'ר ג'מיעא אמא אן חצ'רה' כלהא פהי איצ'א אין מעכבות כמא בינא פי אלפרק אלדי קבל הד'א פקד אסתוי אלחכם אד'א פי ארבעת מינין שבלולב ופי תפלה של ראש ושל יד פלאי שי קאל פי ארבעת מינין מעכבין וקאל פי אלתפלין אין מעכבות וחל הד'א אלאערתאין בין ג'דא וד'לך אן ארבעת מינין שבלולב אד'א חצ'רת ועלי אנהא אין מעכבות זו את זו פי אכ'דהא ואחד ואחד לכנה אינו יוצא ידי חובתו ולא תתם אלמצוה חתי יתם רפעהא אלארבעה בידה ואן רפעהא ואחדה בעד ואחדה, וליס כד'לך תפלין של ראש ושל יד בל".

תרגום (קדום): ומה שאמרו תפלה של יד אינה מעכבת של ראש, על מנת שיהיו אצלו שתיהן ואז יניח איזה משתיהן שירצה לבדה כל זמן שירצה, אבל אם אין אצלו אלא של ראש או של יד אז אין מותר לו להניחה עד שיעשה האחרת, שמא יטעה ויסמוך על האחת תמיד. ויש לך להקשות בכאן קושיא ולומר: הואיל ודבר המשנה הוא בתפלין של ראש ושל יד שאין מעכבין זה את זה על מנת שיהיו מצוי שתיהן, אבל אם לא היה מצוי אלא אחת הרי הן מעכבות זה את זה; וזה שאמר בד' מינים שבלולב מעכבות זה את זה על מנת שלא יהיו מצויין כולן, אבל אם היו מצויין כולן הם גם כן אין מעכבות, כמו שביארנו בפרק שלפני זה – והרי השווה דין זה בד' מינים שבלולב ובתפלה של ראש ושל יד, ולמה אמר בד'

מינים מעכבים ואמר בתפילין אין מעכבים? ותירון הקושיא הזאת מבואר היטב, וזה שבד' מינים שבלולב כשהם מצויין אף על פי שאין מעכבות זו את זו נוטל אותן אחת אחת לפי שאינו יוצא ידי חובתו ולא שלמה המצוה עד שיגמור נטילת ארבעתן בידו ואפי' נטל אותן זה אחר זה, ואינו כן בתפילין של ראש ושל יד, אלא...

הרי כאן שלוש חזרות ממהדורה קמא למהדורה בתרא, שנעשו בחדא מחתא ועל כן נראה שיש קשר ביניהן. א. למהדורה קמא מה שהלבן אינו מעכב את התכלת אינו צריך ביאור, וסגי בחוט אחד של תכלת שנשאר ובו מתקיימת המצוה. אך במהדורה בתרא כתב כדבריו ביד החזקה, שהאופן שבו הלבן אינו מעכב את התכלת הוא שהטיל בתחילה לבן ותכלת ונשארו גרדומי לבן וחוט של תכלת. ב. במהדורה קמא לא פירש שמצווה אחת הן, ואדרבה כתב בתחילת פירושו למשנה זו שיש בציצית ב' מצוות (במקור בערבית: "פריצ'תין"), והוי כד' מצוות של ד' חוטיין לדעת רבי ישמעאל שהן ד' מצוות אף שבמנין המצוות נמנות לאחת. ובמהדורה בתרא כתב שמצווה אחת הן אלא שאין מעכבות זו את זו. ג. במהדורה קמא פירש לשון 'מעכבין' על כך שהאחד מונע ומעכב מהשני מלהתקיים, וכך פירש גם לשון 'מעכבין' בתפילין, שמדרבנן מעכבת תפילה אחת שלא יקיימו את המצוה בתפילה האחרת. אך במהדורה בתרא שמחק כל זה, נראה שסובר שלשון 'מעכבין' הוא שחסר בקיום המצוה אם אינו מקיים כל חלקיה.

ונראה ששורש אחד לכל החזרות, שבמהדורה קמא נקט שיש גם קיום ללבן בלי תכלת ולתכלת בלי לבן כלל, ולכן אפשר לקיים המצוה גם בחוט יחיד של תכלת, ולכן גם לא הוצרך לפרש שמצווה אחת הן, ולכן גם לשון 'מעכבין' מתפרש בהכרח על כך שהמצוה האחת מעכבת את קיום המצוה האחרת. אך במהדורה בתרא נקט שקיום אחד להם, על כל פנים בכך שהתכלת אינה מתקיימת אלא על ידי הלבן המשמש לה (ולפי האמור לעיל לפי דרכו אפשר שגם הלבן אינו מקיים 'מין כנף' בפני עצמו בלי התכלת, שהרי לדרכו לא מצאנו אופן שבו אין מקיימים 'מין כנף'), ולכן אין התכלת מתקיימת לבדה אלא בגרדומי לבן, והוצרך לפרש שמצווה אחת הן, וגם פירש לשון 'מעכבין' על חסרון בגוף המצוה,

שיש רבותא בכך שאין הלבן נחשב לחלק ממצוות התכלת עד שיעכב ויחסר בקיום התכלת כשלא יקיים את הלבן.
ולפי זה יתיישב לשון הרמב"ם בהלכות ציצית פרק א הלכה ה "והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת... קיים מצות עשה", דמשמע לפי פשוטו דמקיים תכלת גם בלי לבן כלל, ולא רק בגרדומי לבן, והתקשה בזה בהעמק שאלה (קכז יא), שהדברים סותרים למה שכתב בהלכה ד שם שקיום התכלת הוא רק עם גרדומי לבן. וצריך לומר לפי האמור שהוא ממהדורה קמא, ולא מחקו כיוון שאפשר לקיים הלשון גם למהדורה בתרא באופן שהיה התכלת עם גרדומי לבן.

הרב הראל דביר
יד בנימין

ראיית הראי"ה קוק לשיטת הרמב"ם במניין חוטי התכלת בציצית

א. פתיחה

נחלקו הראשונים במניין חוטי התכלת בציצית, ושלוש שיטות הן: א. לשיטת הרמב"ם (הל' ציצית א, ו) וסיעתו, יש לצבוע בתכלת רק **חצי חוט** מתוך ארבעה חוטים שלמים, דהיינו חוט מתוך שמונה (להלן: 'ראש חוט'). ב. לשיטת הראב"ד (בהשגה על הרמב"ם שם) וסיעתו, יש לצבוע **חוט שלם** מתוך ארבעה. ג. לשיטת רש"י (מנחות לח ע"א ד"ה התכלת) ותוספות (ברכות ט ע"ב ד"ה אלא) וסיעתם, יש לצבוע **שני חוטים שלמים** מתוך ארבעה.

בשנים האחרונות התקיים דיון נרחב למדי בסוגיה זו, והובאו עשרות ראיות ומקורות לשיטות השונות.¹ במאמר זה אדון בראיה ישנה-חדשה שנכתבה על ידי הראי"ה קוק זצ"ל בפנקס בשם 'מציאות קטן'. פנקס זה, המכיל 459 סימנים של

¹ מאמרים רבים בנושא זה התפרסמו בקובץ 'והיה לכם לציצית' לאורך השנים: הרב זלמן נחמיה גולדברג, בדיון מספר חוטי התכלת בציצית, גיליון א (תשס"ז) עמ' ז-יג; הרב שלמה טייטלבוים, בענין מספר חוטי התכלת בציצית, גיליון ב (תשס"ח) עמ' נח-סו; הרב שלמה קושלבסקי, ביאור דברי בעל ה'לב העברי' במניין חוטי תכלת שבציצית, גיליון ד (תש"ע) עמ' יב-יד; הרב ישראל כהן, מספר חוטי התכלת בציצית, שם עמ' טו-כח; הרב אברהם ישעיהו רפמן, בעניין מספר חוטי תכלת בציצית, שם עמ' כט-מו; הרב י"מ טופורוביץ והרב א"י רפמן, עוד במספר החוטים – תגובה למי שכתב לעשות כתוס', שם עמ' מז-נו; הרב משה סוליש, בעניין מספר החוטים – תגובה למי שכתב לעשות כראב"ד, גיליון ה (תשע"א) עמ' סז-עא; הרב משה מרדכי קארפ, תשובה בעניין מספר חוטי התכלת בציצית, גיליון ו (תשע"ב) עמ' ז; הרב א"י רפמן, משובב נתיבות, שם עמ' קיא-קלד; הרב ישראל מאיר בוגרד; גרסת הספרי בחוטי תכלת, בפ' שלח ובפ' כי תצא, גיליון ז (תשע"ג) עמ' לו-מח; הרב דוד עטון, ביאור ובירור שיטת הרמב"ם במנין חוטי התכלת, גיליון ט (תשע"ה) עמ' נו-עב. יעוין עוד בדברי מו"ר בטל חיים ציצית ותפילין, סי' ח; וכן בקונטרסים: גדלים תעשה לך (ללא מקום ותאריך הדפסה), רמוני תכלת (ירושלים תשע"ו [במהדורה זו שינויים משמעותיים ממהדורת תשע"ה]).

חידושי תורה בכל מקצועותיה, נכתב על ידי הראי"ה בתקופת כהונתו כרבה של זיימל שבליטא (תרמ"ח-תרנ"ו, גילו של הראי"ה בשנים אלו היה 23-31 שנים).² בתקופה זו התפרסמו שלושת ספרי התכלת של האדמו"ר מראדזין, ר' גרשון חנוך ליינר.³ החיבור 'פתיל תכלת' הגיע לידי הראי"ה קוק, ובעקבות עיונו בו הוא כתב את ראייתו בפנקסו (סי' צו). למיטב ידיעתי, ראייה זו עדיין לא נידונה מלבד בדברי הראי"ה, ואקווה שמאמר זה יתרום את חלקו להעלאתה על שולחן מלכים.

ב. ראיית הראי"ה קוק וביאורה

כתב הראי"ה:

בא לידי קונטרס פתיל תכלת,⁴ על ענין המצוות תכלת בזמן הזה. והנה באמת ברמב"ם הלכות ציצית (ב, א) משמע שחילזון אינו מעכב ועיקר העיכוב שיהיה דומה לרקיע ויהיה לעד בצבעונו, וצ"ע.⁵

² הפנקס נדפס בשלמותו לראשונה בשנת תשע"ח, בהוצאת 'מאבני המקום' ו'מגיד' (אורכו תרמ"ז עמודים, מלבד המבוא). רבים מהסימנים פורסמו בעבר על ידי הרצי"ה ואחרים במסגרת הוצאת ספרי הראי"ה לאור, אך סי' צ"ו שבו הראייה המדוברת אינו ביניהם, והוא נדפס לראשונה במהדורת תשע"ח.

³ שפוני טמוני חול, ורשה תרמ"ז; פתיל תכלת, ורשה תרמ"ח; עין התכלת, ורשה תרנ"א. תרנ"א היא גם שנת פטירתו של האדמו"ר מראדזין.

⁴ כאן כתבו המהדירים: "קונטרס 'מאמר שפוני טמוני חול' מאת האדמו"ר מראדזין שהופיע בורשה בשנת ה'תרמ"ז. חלקו השני 'מאמר פתיל תכלת' נדפס בלובלין בשנת ה'תרס"ד". מדברים אלו עלול להיווצר רושם מוטעה כאילו כוונת הראי"ה לחיבור שראה אור לראשונה בתרס"ד, בהיותו רבה של יפו! אמנם כאמור בהערה הקודמת, מאמר פתיל תכלת נדפס לראשונה בוורשה תרמ"ח, ונראה בפשטות שמהדורה זו (שלא נזכרה בהערה) היא שהגיעה אל הראי"ה ועמדה לנגד עיניו, ואכן הדברים שמזכיר הראי"ה לקמן בענין מניין חוטי התכלת מופיעים שם, בפרט ו (הכיתוב להלן 'פרק ו' הוא הוספת המהדירים, ובמקור חילק האדמו"ר מראדזין את דבריו ל'פרטים').

⁵ נושא זה לא נידון במאמר הנוכחי, והדברים צוטטו לשם הבנת ההקשר. מכל מקום, בהמשך להערה הקודמת אציין כי לא מצאתי ב'פתיל תכלת' התייחסות לשאלה זו, שבה עסק האדמו"ר מראדזין באריכות ב'שפוני טמוני חול', אות ב. ייתכן שדברי הראי"ה הללו לא נכתבו כתגובה לדברי האדמו"ר מראדזין, ועוד ייתכן שלפני הראי"ה עמדו שני החיבורים יחד. יש להוסיף כי שני עותקים מ'פתיל תכלת' מהד' תרמ"ח המצויים בספריית כיום, אכן כרוכים יחד עם 'שפוני טמוני חול' מהד' תרמ"ז: האחד בספרייה הלאומית בירושלים (ספריית שלום 3598),

ועל דבר מנין חוטי התכלת, שצדד שם (פרק ו) לדעת הרמב"ם, לענ"ד גם מדברי הגמרא (מנחות לט ע"א) דאמר רבה שמע מינה קשר העליון דאורייתא, מוכרח כדברי הרמב"ם לכאורה, שהרי אנו קיימא לן גם בלבן קשר העליון דאורייתא בודאי לענין כמה דברים, וזה עיקר העשיה, שהרי אם קשר העליון קשרו עד שלא פסק ראשי חוטיין, פסל (סוכה יא ע"א), ובהכנסה לבד כשר.

ולכאורה זו מנלן, כיון שעיקר ההוכחה משריותא דכלאים (מנחות ה ע"ב), דלמא רק אתכלת קפיד קרא שיהיה מקושר ולא אלבן, וממילא הכרח להתיר כלאים, דלבן אינו מוכרח כלל לכלאים, וכיון שהוא חידוש ואין לך בו אלא חידושו, וזה גם שענין פתיל כתוב בתכלת והוא משמע לשון קישור וחיבור.

אבל לדברי הרמב"ם (הל' ציצית א, ו), החוט אחד תכלת ולבן, וממילא בקשר גם הלבן גם התכלת ומהתורה חוט אחד סגי, שמע מינה דבעי קשירה ללבן גם כן.

נראה שביאור דבריו הוא כך: מכך שהקביעה שקשר עליון דאורייתא התקבלה להלכה אף בציצית שאין בה תכלת מוכח כדברי הרמב"ם. וזאת משום שאי איתא שיש יותר מראש חוט תכלת אחד, אזי היה מקום להבין שקשר עליון דאורייתא הוא רק **מכוח היותו קשר של שני ראשי חוטי תכלת**, וממילא כשאין תכלת אין הוא מדאורייתא. ומכיוון שאין אומרים כן, בהכרח שיש רק ראש חוט אחד בצבע תכלת, ואז גם כשיש תכלת, הקשר כולל בהכרח גם חוט לבן.

והאחר בספריית הרמב"ם בתל אביב. עם זאת, שני הספרנים (יובל דה-מלאך והרב אבישי אלבוים, בהתאמה) שיערו לפי מראה העותקים שהכריכה המשותפת לא נעשתה בבית הדפוס המקורי, אלא על ידי מאן שהוא לאחר מכן. על כל פנים, אין בכך כדי לשלול את האפשרות שגם אל הראי"ה הגיעו שני הספרים כשהם כרוכים זה בזה. תודתי נתונה לשני הספרנים על עזרתם ועל חוות דעתם.

והנה, במציאות קטן ציינו המהדירים למנחות ה' ע"ב כמקור לשריותא דכלאים.⁶ אולם נראה שעיקר כוונת הראי"ה אינו לדברי הגמרא בדף ה', שהרי שם רק נאמר: "מה לכלאים שכן הותרו מכללן אצל הדיוט בציצית", ותו לא, ואין כאן "הוכחה משריותא דכלאים" אלא רק את עצם שריותא דכלאים, אלא שכוונתו לדברי הגמרא במנחות לט ע"א שאליהם כבר ציין בתחילת דבריו, וכך נאמר שם:

ואמר רבה, שמע מינה: קשר עליון דאורייתא. דאי סלקא דעתך דרבנן, מאי איצטריך למישרי סדין בציצית? פשיטא, התוכף תכיפה אחת אינו חיבור! אלא שמע מינה: דאורייתא.

מדברי הגמרא הללו עולה שהמקור לכך שקשר עליון דאורייתא הוא שריותא דכלאים, דהיינו היתר כלאים בציצית. חוט התכלת עשוי צמר, כלשון רש"י (מנחות לח ע"א ד"ה תכלת): "תכלת – צמר צבוע", ואילו "סדין הוא טלית של פשתן" (פסיקתא זוטרתא במדבר קיג, ב), והיתר הכלאים מלמד שנעשה קשר, שאם לא כן לא היה בדבר איסור כלאים ולא היה צורך בהיתר.

על גבי זה הוסיף הראי"ה וטען שאלמלא ההנחה שיש רק ראש חוט אחד בצבע תכלת, היה אפשר להבין שהתורה ציוותה לעשות קשר דווקא בשני (או בארבעת) ראשי התכלת, וממילא כשאין תכלת אין קשר עליון דאורייתא. ורק לפי הרמב"ם יש הכרח להבין שהקשר העליון ביסודו מתייחס גם לחוטי הלבן.

ג. דיון בדברי הראי"ה

והנה, לכאורה יש לדון בראיה זו משלושה היבטים:

א. מלבד זאת, יש מקום לדון על האפשרות שהעלה הראי"ה, שקשר עליון נצרך מדאורייתא רק בתכלת, ועל שלילתה לאור שיטת הרמב"ם. לכאורה הסברה הפשוטה מורה שכאשר נפסק שהתכלת אינו מעכב את הלבן, ממילא נכללה בכך הקביעה שכל דיני ציצית הנוהגים כשיש תכלת נוהגים גם כשאין תכלת, ובכללם

⁶ תודתי לרב הראל כהן, מנהל הוצאת 'מאבני המקום', על הכירור בעניין זה.

דיני אורך החוטים, מניין החוליות, גודל הבגד החייב בציצית, דיני לילה וכסות לילה, ושאר דיני ציצית. ומהיכא תיתי לומר שדווקא הצורך בקשר עליון לא יחול כשאין תכלת?

ב. ועל כל פנים, אם אכן יש סיבה לפקפק בצורך בקשר עליון כשאין תכלת, לכאורה הפקפוק יתקיים גם לשיטת הרמב"ם. שהרי אם אכן יש מקום לומר שהתורה הצריכה קשר עליון דווקא כשיש תכלת, הרי שיש מקום לומר זאת גם לשיטת הרמב"ם שראש חוט אחד בלבד צבוע תכלת. דלעולם אימא לך שהקשר העליון נצרך דווקא בגלל אותו ראש חוט, ובטל בהיעדרו, ואם כן, אין מכאן הוכחה "דבעי קשירה ללבן גם כן".

ג. הראי"ה הוכיח שיש רק ראש חוט אחד בצבע תכלת, כדי להכריח שכבר בהיתר כלאים הבסיסי יש ללבן חלק ביצירת הקשר דאורייתא. אך לכאורה ההבנה הפשוטה היא שקשר עליון הוא קשר הכולל את כל שמונת ראשי החוטים, ובכללם כל חוטי הלבן. ואם כן, אם באנו למצוא אפשרות שחוטי הלבן יהיו חלק מהקשר, הרי שאפשרות זו קיימת ועומדת לפי כל השיטות במניין חוטי התכלת. וכן העירני מדנפשיה בני בכורי אורי נ"י.

נראה שיש להביא פנים מסבירות מדברי הראשונים להבנה שקשר עליון הוא של כל שמונת ראשי החוטים. רש"י (מנחות שם ד"ה קשר) כתב: "ולהכי נקט עליון, משום דאי לא עביד אלא חד קשר, בסופו עביד ליה, שמקיים את הגדיל כולו". וכך כתב גם המיוחס לרשב"א (שם ד"ה קשר): "ולכך נקט עליון, משום דמאן דלא עביד אלא קשר אחד בסופו עביד ליה, שמקיים את הגדיל כולו. דאורייתא, פירוש, ואפילו יכול לכוון יפה ולהתקיים בלא קשר יום או יומים פסולה". ומפורש יותר כתב בתוס' רי"ד (מנחות שם): "קשר עליון דאורייתא. פירוש, לכל הפחות צריך לקשר אילו שמנה חוטין קשר אחד". וכך עולה גם מדברי המיוחס לר"ן (סנהדרין פח ע"ב ד"ה אי): "שהחוליות אינן חיבור כל שאין בהם קשר, לפי שמעצמן הן ניתרות; הלכך אי קשר עליון לאו דאורייתא, לא איצטרך רחמנא למשרי כלאים בציצית". וכן נראה מפשטות דבריהם של ראשונים רבים נוספים שקשר עליון דאורייתא היינו קשר של כל חוטי הציצית, דהזכירהו בפשטות ולא צמצמהו לשני חוטים בלבד. וכן מנהג זמננו, שקושרים

את כל שמונת החוטים, ארבעה על ארבעה.⁷

יתרה מזו, בגמרא (סנהדרין פח ע"ב - פט ע"א) נאמר בנוגע לזקן ממרא: אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע. ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה... והאיכא ציצית, דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע! בציצית מאי סבירא לן? אי סבירא לן דקשר העליון לאו דאורייתא – האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ואי סבירא לן דקשר העליון דאורייתא – גרוע ועומד.

הרי מבואר בגמרא שאם נוקטים שקשר עליון דאורייתא, משמעות הדבר היא שמשעה שנקשר קשר עליון, הציצית כבר בגדר "גרוע ועומד". ובהכרח כוונת הגמרא לומר שהחוט הנוסף שהוסיף הזקן שלא כהלכה נמצא גם הוא בתוך הקשר העליון, ולכן הציצית כבר חשובה גרועה ועומדת. ומוכח אפוא שקשר עליון ביסודו כולל את כל חוטי הציצית, עד כדי כך שברור מאליו שהוא כולל גם את החוטים הנוספים שהוסיף הזקן.

עלה בידינו שההבנה העיקרית בדין 'קשר עליון דאורייתא' היא שצריך מדאורייתא לקשור את שמונת ראשי חוטי הציצית זה בזה. ובפשטות, דין זה אינו תלוי במציאות התכלת, ונוהג מדאורייתא גם כאשר אין תכלת ומקיימים את המצווה בשמונת ראשי חוטי לבן.

מכיוון שכך, נמצא שדין זה תואם בין לשיטת הרמב"ם שרק ראש חוט אחד צבוע בתכלת, בין לשיטת הראב"ד שחוט שלם צבוע בתכלת, ובין לשיטת רש"י ותוספות ששני חוטים שלמים צבועים בתכלת.

⁷ והדבר מוסכם אף על הנוהגים לעשות רק כריכות ללא קשר, שהרי הם סוברים הכריכה עצמה חשובה קשר, וכדברי הרב קאפח (ביאורו למשנה תורה הל' ציצית א, ז הערה טז): "התם על הידוק קשר החוליא העליונה מדובר", שהוא הוא הקשר העליון. ויעוין עוד בזה בשו"ת טל יוסף (סי' סג, ובהערה שם). ונמצא שגם לשיטתם, הקשר העליון שייך לכל שמונת ראשי החוטים.

הרב ישראל מאיר טשינגל
ישיבת מיר, ירושלים

חיוב משום צידה (בשבת) בחילזון הארגמון

איתא בשבת עה ע"א: "תנו רבנן: הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת..."¹, ומפרש רש"י: "אינו חייב אלא אחת, משום צידה..."².

בהכרח מדובר על חלזון התכלת, שכן בגמרא שם מבואר שצובעים בדמו, ולא מצינו צביעה בדם חלזון חוץ מתכלת (וכן כתב הריטב"א שמדובר בחלזון ששימש לצרכי המשכן). ולכאורה יש מכאן תמיהה גדולה על זיהוי חלזון התכלת כחלזון הארגמון, שהרי חלזון הארגמון הוא שבלול שכמעט אינו זז, ואם כן לכאורה נחשב שהוא 'מחוסר צידה' שפטורים על צידתו בשבת (שבת ק"א ע"א). ואם כן מכך שבגמרא מבואר שחייבים על צידת חלזון התכלת בשבת, הרי לכאורה מוכח שחלזון התכלת אינו הארגמון!³

אך באמת אין זו קושיה, שבהכרח צריכים לומר שחייבים על צידת חלזון בשבת, כמו שכתב רבנו ירוחם בספר אדם נתיב י"ב חלק י' (דף פ' עמ' ג) שחייבים על צידת תולעים וחלזונות² בשבת, וכן כתב הנימוקי יוסף בשבת ק"א ע"א (וראה שם בדקדוקי סופרים שכן כתוב ברש"י כת"י רומי), וכן מוכח מהרע"ב בשבת פרק יד משנה א.

וכן מוכח מרש"י בחגיגה יא ע"א (ד"ה חומט), שכתב שם שחומט (שהוא אחד משמונת השרצים האמורים בתורה [ויקרא יא, ל]) "הוא מן שרץ שקורין לימג"א³ הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל" (וכעין זה כתב גם בחולין דף קכב ע"א ד"ה חומט), הרי שפירש שחומט הוא שבלול (וכן כתב שם התוס' רי"ד בדעת רש"י), ובמשנה בשבת פרק יד משנה א (דף ק"א ע"א) מפורש:

¹ אמנם לכאורה הדבר קשה גם ללא הזיהוי של חלזון התכלת כחלזון הארגמון, שכבר הראב"ד בהקדמתו לספר יצירה נתיב ח' והרמ"ע מפאנו במאמר צבאות ה' ח"ב כתבו שחלזון אינו זז ממקומו, ואם כן מה טעם הגמרא האומרת שחייבים על צידת חלזון התכלת בשבת?

² ובהכרח כוונתו לחלזון-שבלול, שחלזון-חשופית כבר נכלל בתולעים.

³ שם כללי לחלזונות בצרפתית (בין שבלולים ובין חשופיות).

"שמונה שרצים האמורים בתורה – הצדן... חייב", הרי שחייבים על צידת שבלול בשבת.

וביאור הדבר ראה בספר הלכות שבת בשבת פרק נ' הערה 2, שהסביר כי כל שלילת חירות היא בכלל צידה (עי"ש).
ולפי זה אין כל שאלה מסוגיה זו על זיהוי חלזון התכלת בחלזון הארגמון.

אך באמת התוס' רי"ד בחגיגה שם מקשה על שיטת רש"י שחומט הוא שבלול, זו לשונו: "היאך יתכן שזהו חומט האמור בשמונה שרצים... ובשבת תנן בפרק ח' שרצים: שמונה שרצים האמורין בתורה הצדן והחובל בהן חייב, ואם זהו החומט מאי צידה שייכא ביה שהוא ניצוד ועומד ואינו יכול לזוז כי אם מעט ביותר... לפיכך נראה לי שחומט אחר הוא ואין זה שבלול...".

הרי שדעת התוס' רי"ד שאין חייבים על צידת שבלול בשבת, ולכאורה הוא הדין בארגמון, והרי בגמ' מבואר שחייבים על צידת חלזון התכלת בשבת, ולפי דרכו נראה לכאורה שחלזון התכלת אינו יכול להיות הארגמון!
ונראה שבארגמון גם התוס' רי"ד יסבור שחייבים עליו משום צידה, שכל הטעם שכתב שאין חייבים על שבלול משום צידה הוא שהוא ניצוד ועומד, דהיינו שנמצא בהישג יד, אבל הארגמון שאינו בהישג יד (שהרי נמצא בקרקעית הים) וצריך לצודו על ידי רשתות⁴, אינו נחשב ניצוד ועומד, וחייבים על צידתו בשבת, ואין כל שאלה על זיהויו כחלזון התכלת.

⁴ בעבר היה קשה לזהותו בצלילה ואף היתה בזה סכנה (ומבבא קמא צח ע"א ומתוס' שם ד"ה עכורין וצלולין נראה שכאשר אין רואים ביבשה את מה שרוצים להוציא מהמים אז אי אפשר לקחתו בצלילה, וכן את הארגמון אין רואים מחוץ למים – שהוא מוסווה בסביבתו נוגס בתוך המים קשה לראותו כל שלא קרובים אליו). ואפשר שגם בזמננו שיש יותר אפשרות לצודו בצלילה, מכל מקום אינו נחשב בשל כך מחוסר צידה, שכיוון שבשביל לצודו צריך לצלול נחשב שאי אפשר לצודו בשחייה אחת, ונקרא שהוא מחוסר צידה (שבת קו ע"ב). אך יש לדון בזה, שאפשר שהצלילה אינה נחשבת לתחילת מעשה הצידה, אלא רק כהגעה אל המקום, וכיוון שאחר הצלילה אפשר לצודו בשחייה אחת אז נקרא שאינו מחוסר צידה, ופטורין על צידתו בשבת (כמבואר בגמרא שם), וצ"ע.

ברם לכאורה מטעם אחר יש לומר שאין לחייב על צידת הארגמון בשבת, שתוספות כותבים בשבת יז ע"א: "דבשבת נמי אם פירש מצודה אינו חייב חטאת, שאינו יודע אם יצוד אם לאו..."⁵, ואם כן בארגמון שצידתו על ידי רשתות (ראה הע' 4) לכאורה אין חייבים על צידתו. והדרא קושיא לדוכתה, שהרי בגמ' מבואר שחייבים על צידת חלזון התכלת בשבת, ואם כן חלזון התכלת אינו יכול להיות הארגמון! ובאמת קושיא זו קשה גם בלי שנזהה את חלזון התכלת בארגמון, שהרי בגמ' כבר מבואר שצידת חלזון התכלת הייתה ע"י רשתות, שלעיל דף עד ע"ב הגמרא דנה "קשירה במשכן היכא הוא" (שחייבים בשבת רק על עשיית מלאכה שהייתה במשכן), ומסיקה: "אלא אמר רבא ואיתימא רבי עילאי: שכן צדי חלזון קושרין ומתירין", ופירש רש"י: "קושרין ומתירין, שכל רשתות עשויות קשרים קשרים והן קשרי קיימא..." – הרי שעיקר צידת החלזון הייתה ע"י רשתות (שאם לא כן מנלן שבמשכן צדוהו ברשתות), ואם כן קשה למה כתוב שחייבים על צידתו בשבת, והרי אין ידוע אם יצוד, ולכאורה פטורים על צידתו כמו שכתבו תוספות (וראה בשפת אמת שהקשה כעין זה)!

אך באמת אין זה קשה, שתוספות כותבים שפטור על פריסת מצודה משום "שאינו יודע אם יצוד אם לאו", ומשמע מדבריהם שאם יודע שיצוד בוודאי אז חייבים על הצידה⁵, ואם כן בשליית הארגמון – שהדרך היא שפורסים את

⁵ וכן כתבו המנחת בכורים על התוספתא פרק יג הלכה ה, והפרמ"ג סי' שטז באשל אברהם ס"ק ט (ועי"ש שכתב שמהמג"א ס"ק ד נראה לא כן, והסיק שאין ראייה [מהמג"א], ונשאר בצ"ע), והחזו"א סי' לו ס"ק א וסי' לח ס"ק א (ושם בסי' לו הביא שמהמג"א ס"ק ט לא משמע כן [ולא ידעתי מהיכן הוציא זה, וכן הפרמ"ג הנ"ל לא תמה מהמג"א הזה]),

וטעמם שאין זו גרמא שפטורים עליה – ראה בחזו"א שם שביאר, שכיוון שזוהי צורת המלאכה, אף על פי שאינה בידיים חייבים עליה.

וקושיית התוספות הייתה שכיוון שגם אם יפרוש בשבת אין ודאות שיעבור איסור (אם לא יצוד), אם כן לא שייך לגזור ולאסור לפרוש בערב שבת, ותירצו שכיוון שייתכן שיבוא לידי חיוב חטאת (שכן יצוד) אז שייך לגזור, ו'שעת פרישתו' שכתבו היינו כל זמן שהיא פרושה – שמתקיים מעשה הפרישה (חזו"א שם, ועי"ש עוד ביאור ב'שעת פרישתו', וע"ע במנחת ביכורים שם שקצת משמע מדבריו שהבין שאם לא ודאי שיצוד אז אין זו צורת הצידה הרגילה וזה חוזר להיות גרמא שפטורים עליה).

המצודה במקום שיש הרבה חלזונות וזה ודאי יצוד, אז חייבים על פריסת המצודה, ולא קשה דבר.

אמנם ברשב"א ובמאירי ובתוס' הרא"ש כתוב שהטעם שפטור אם לא צד מיד הוא משום שלא עשה מעשה בידיים, ואם כן אפילו ביודע בוודאי שיצוד פטורים על פריסת המצודה⁶, וחוזרת השאלה מדוע חייבים על צידת החלזון בשבת! וראה בתוספות עה ע"א ד"ה הצד חלזון, שהביאו "דבירושלמי משמע דצד חלזון לא מיחייב משום צידה", ודלא כגמרא דידן. ואפשר שבזה נחלקו הבבלי והירושלמי, אם חייבים משום צידה גם כשלא ניצוד בשעת פריסת המצודה [וכן כתב הפני יהושע⁷].

ובראש יוסף (לבעל הפרי מגדים) כתב: "דודאי פורס מצודה בים ובא החלזון לתוכו לאחר שעה ושתיים, הוצאתו עם המצודה ממים זהו צידתו, ומושך הרשת כידוע⁸, ושאינו פריסה לחוד וממילא ניצוד...". ולפי דבריו לא קשה. ומהריטב"א נראה שמעמיד את הגמרא בצד בידיים⁹, וממילא אין כלל קושיא¹⁰.

⁶ וטעמם שסוברים שעיקר צידה היא בכח אדם (חזו"א שם [ועי"ש שכתב שכן פירש הריטב"א (המיוחס) בתוס', וקצת צ"ע שלכאורה כתב ממש כתוספות לפנינו, ואולי למד זה מהמשך דבריו, שכתב שאם לא ניצוד בשעת הפריסה אז זה גרם צידה, וכל זה לפי הסברו בתוספות [ראה בהערה הקודמת], אך לפי ההסבר שהבאנו שם לדעת המנחת ביכורים אין כל ראייה).

⁷ ועי"ש מה שכתב בטעם הירושלמי.

⁸ משום שכשהמצודה והרשת במים יכול לברוח (ואפילו שקצת קשה לברוח מהרשת, מכל מקום כיוון שעושה שלא יוכל לברוח כלל - חייב משום צידה [כעין המבואר בבבא בתרא נג ע"א וברשב"ם שם, שאם בשדה שרצה לקנותה בקניין חזקה הייתה פרצה שעברו שם בדוחק וגדרה לגמרי, נקרא שהוא גדר את השדה וקנאה בקניין חזקה]).

⁹ שכתב בד"ה וליחייב משום נטילת נשמה שמדובר שהוציא את החלזון בכלי מלא מים, וזה לכאורה שייך רק בצד בידיים.

¹⁰ וקצת קשה מה שהקשינו לעיל, שהגמרא בדף עד ע"ב אומרת שכיוון שהייתה קשירה במשכן לצורך צידת החלזונות ולכן חייבים על קשירה בשבת, ולפי דבריו יש לשאול אולי צידת החלזונות לצורך המשכן נעשתה בידיים (בצלילה), ולא הייתה קשירה במשכן! אך ייתכן שאין זה קשה, שכיוון שלצורך המשכן היה צריך הרבה תכלת וחלזונות (לפי החשבון יוצא שהשתמשו באלפי חלזונות!), לא ייתכן שצדו בידיים, וודאי השתמשו ברשתות, ומוכרח שהייתה קשירה במשכן.

הרב בנימין זאב הלוי הורביץ בני ברק

אינה ניקחת אלא מן המומחה

דיני הנאמנות שמצאנו בתכלת

בדיני הנאמנות לגבי תכלת מצאנו שני דינים:

- א. מה שאמרו במנחות מב ע"ב לגבי תכלת שאינה נקחת אלא מן המומחה.
- ב. בדיני נאמנות התכלת והחששות לזיוף מצאנו בפרק אין מעמידין (עבודה זרה לט ע"א): "אמר רב: חבי"ת אסור בחותם אחד, חמפ"ג מותר בחותם אחד"; ופירשו בגמרא דחבי"ת היינו חלב, בשר, יין, תכלת – והללו אסורין בחותם אחד, והיינו דבשביל נאמנות התכלת צריך שתהיה מונחת בשני חותמות.

ספק בפירוש המילה 'מומחה'

בעניין הראשון שהזכרנו, היינו הא דאין תכלת נקחת אלא מן המומחה, יש לדון בביאור המילה "מומחה" כי מצאנוה בכמה הקשרים. פעמים שמצאנוה בתורת היודע והבקי במלאכתו, כמו במתני' פרק ה דעירובין לגבי מדידת התחומין: "אין מודדין אלא מן המומחה" – ופירש רש"י "בקי במדידה", ובפירוש המשניות לרמב"ם שם: "מומחה – הוא האדם היודע ובקי במלאכה מן המלאכות או מדע מן המדעים, ור"ל כאן שיהא יודע הנדסה ובקי במדידת הקרקעות".

אך מצאנו גם את המילה "מומחה" במשמעות של "נאמן". כך הוא בתוספתא דמאי ה, ה: "היה עומד בתוך סיעה של בני אדם ואמר מי כאן נאמן מי כאן מעשר? אמר לו אחד... כמה דברים אמורים בזמן שאין מכיר שם אדם, אבל אם היה מכיר שם אדם לא יטול אלא מן המומחה". הרי שהמילה 'מומחה' משמשת בהשאלה גם במשמעות של נאמנות.

ואם כן יש לברר לגבי מה שהוזכר על התכלת שאינה נקחת אלא מן המומחה לאיזו ממשמעויותיו התכוונו בזה.

דעות הראשונים**רמב"ן – נאמנות**

והנה הרמב"ן בעבודה זרה (מ ע"א) נקט כדבר פשוט, דהאי דתכלת אינה נקחת אלא מן המומחה אין הכוונה לבקי באומנות אלא לאדם נאמן. התייחסות הרמב"ן הינה בהקשר מה שהוזכר בגמרא שם: "א"ר ברונא אמר רב קרבי דגים ועוברין אין נקחין אלא מן המומחה". וכתב הרמב"ן: "נראה שרש"י ז"ל מפרש מומחה זה – בקי בהן, ואינו מחוור לחלק בין המומחה האמור למעלה בכל השמועה לזה, ובירושלמי כללן כולן כאחד ותני אין לוקחין מעי דגים וקרבים אלא ע"פ מומחה ואין לוקחין תכלת אלא ע"פ מומחה וכו'. אלא מאי מומחה, נאמן" (וכדברי הרמב"ן נקט גם הריטב"א שם).

והיינו דסבירא ליה דגבי תכלת פשיטא שאין צריך להיות מומחה ובקי באומנות הצביעה או באיזה עניין אחר וסגי לן בכך שהוא נאמן שאכן תכלת זו צבועה היא מן החלזון, ומכוח זה הוכיח דכשם שלגבי תכלת ודאי מה שאמרו דצריך לקנותה מן המומחה - הכוונה מן הנאמן, כך אף לגבי עוברי דגים אין צריך מומחה לענייני דגים וסגי לן באדם נאמן.

רש"י – מומחיות בהלכה

אמנם מצאנו כמה ראשונים שמצאו גם לגבי תכלת טעם נכון לפרש את המילה 'מומחה' כמתייחסת לעניין בקיאות האומנות, אם כי אינו משום הבקיאות במלאכה עצמה אלא משום מומחיות ובקיאות בהלכותיה, כי מי שאינו בקי במלאכה זו לפרטי הלכותיה מצוי הוא שייכשל ויכשיל אחרים עמו.

כך כתב כאמור רש"י במנחות (מב ע"ב): "ואינה נקחת אלא מן המומחה – דהואיל ואין לה בדיקה אין לוקחין אותה אלא מן המומחה שידוע שקלא אילן אסור". כלומר, שצריך שהיה מומחה **היודע** שקלא אילן אסור, ולא פירש שיהיה מי שאינו חשוד להכשיל בקלא אילן. הרי שפירש טעם מפני מה הוצרכו לומר 'מומחה' ולא 'נאמן' בעלמא, והיינו לפי שמי שאינו מומחה יכול לטעות בדין ולהכשיל את הקונים בקלא אילן, אף אם הוא נאמן, כיון שהוא עצמו טועה בדין.

תוספות – משום טעימה

ובתוספות מסכת עירובין (צו ע"ב) אפשר לפרש כעין פירושו של רש"י, ד'מומחה' היינו אומן היודע הלכותיה של מלאכת הצביעה. וזו לשונם (ד"ה המוצא תכלת): ".... הא אמר בפרק התכלת דאין תכלת ניקחת אלא מן המומחה **שיודע שטעימה פסולה**, אבל ממי שאינו מומחה לא, דאיכא למיחש לטעימה". והיינו דמפרשי נמי כרש"י שמומחה הוא הבקי ולא הנאמן, אלא שהתוספות שם ביארו את הצורך בבקיאות מיוחדת בטעם אחר, והיינו משום דאינו בקי בדין זה שטעימה פסולה. ונראה שמה שהתוספות פירשו משום טעימה אין זה משום דפליגי על רש"י, אלא דרש"י כתב טעם דקלא אילן לפי ההוה אמינא שבגמרא שם שאין להבחין בין תכלת לקלא אילן ע"י בדיקה, אך למאי דמסיק דאפשר להבחין ביניהם ע"י בדיקה מסוימת ומה שאמרו דתכלת אין לה בדיקה קאי אטעימה (ופירש רש"י שם בשני אופנים – עיי"ש מג ע"א ד"ה מאי אין לה), מפרש נמי הא דאינה נקחת אלא מן המומחה לגבי חשש טעימה. (ואמנם מי שאינו יודע לעשות את הבדיקות שבגמרא שם, ממילא הדר דינא דצריך הוא ליקח דווקא מן המומחה גם משום חשש קלא אילן וכיו"ב).

רמב"ם וריטב"א – משום צביעה לשמה

והרמב"ם כתב (הלכות ציצית, פרק ב הלכה ד): "התכלת אינה נלקחת אלא מן המומחה. חוששין שמא נצבעה שלא לשמה". וכדברי הרמב"ם דהחשש הוא משום שיצבע שלא לשמה מצאנו גם בדברי הריטב"א (גיטין מה ע"ב ד"ה והא דאמרן).

ויש לציין שאין זה ממש טעמים של תוספות, דאע"ג דלשיטת תוספות טעימה פסולה משום שלא לשמה, מכל מקום בטעימה יש חשש נוסף משום תערובתה, שהוא חשש גדול ומצוי יותר ומחודש יותר וידיעתו מצריכה בקיאות בהלכותיה של תכלת, וכמבואר בגמרא שלמדו הלכה זו מהוראותיו המעשיות של ר' שמואל בר יהודה לאביי "ושדינן ליה להווא ביעתא", ואילו דינו של הרמב"ם דבעינן לשמה נלמד מפרט אחר בדבריו של ר' שמואל בר יהודה שם, מדקאמר "וקלינן לה לאודרא"¹.

אמנם אף שאפשר לפרש דבריהם של התוספות, הרמב"ם והריטב"א הנ"ל, שהם כדעת רש"י, דהיינו שהמומחה הוא זה שיודע הלכותיה של תכלת ויודע שצריך צביעה לשמה וכו', אפשר לפרשם גם כדעת רמב"ן, דהיינו שצריך לנאמנותו כדי לדעת שנצבע כהלכותיה של תכלת (והרי מצאנו שהריטב"א עצמו בעבודה זרה סבר כדברי הרמב"ן בעניין הגדרת מומחה).
נמצאו שלושה טעמים משום שלושה חששות – לרש"י משום חשש קלא אילן, לתוספות משום חשש טעימה, ולהרמב"ם משום חשש שלא לשמה.

ראיה לדעת רמב"ן

ומצאנו סמך לדעת רמב"ן שעניין "מומחה" הוא משום נאמנות ולא משום ידיעתו ובקיאותו במלאכת הצביעה להלכותיה, מהא דאמרו בגמרא בבכורות ל ע"ב: "חבר שמת – אשתו ובניו ובני ביתו הרי הן בחזקתן עד שיחשדו, וכן חצר שמוכרין בה תכלת – הרי היא בחזקתה עד שתיפסל". ומדסמיך להו להדדי משמע דתרווייהו משום חשד הן, ועוד דאי נימא שאין העניין אלא משום מומחיות לא שייך להיפסל בזה, דאטו משום שעשה פעם אחת שלא לשמה או פסול אחר, נאמר שאינו יודע ההלכות כדין? ! והלא עד עתה הוחזק שיודע הוא את הלכות התכלת! ועוד דלא משמע שהעניין משום שאינו יודע ההלכה, דמשום חשש שנשתכחו ממנו הלכות לשמה וכיו"ב אין לפוסלו אלא לומר להם ההלכה, ודיו, ועל כרחק דאין זה אלא משום חשד שאינו נאמן על ביצוע ההלכות.
עוד יש לדקדק שהעניין הוא משום הנאמנות, מדנקטו לומר דין זה דווקא לגבי תכלת שדמיה יקרים ולא לגבי כל ציצית, שהרי גם ציצית בעלמא צריכה טוייה לשמה. אמנם יש לדחות דקדוק זה – א. דבכמה מקומות נקט בסתמא שם 'תכלת' לגבי כל הציצית. ב. אפשר דציצית בעלמא היה אדם טווה לעצמו, ורק תכלת שהיתה אומנות במלאכתה היתה רגילות לקנותה אצל אחרים.

¹ אך יש לדחות, דכל זה אינו אלא לפירוש רש"י דעניין טעימה פסולה הוא דבר בפני עצמו והוא מטעם מראה שני, אך לתוספות שהוא משום דין 'לשמה' אפשר שהחידוש בטעימה פסולה הינו דאף שהוא לשמו ושלא לשמו נמי פסול (וכמו שכתבו שם מב ע"ב ד"ה מה טעם), וממילא אין עניין החידוש בהא דטעימה פסולה אלא משום לשמה. אמנם ברמב"ם משמע דהטעימה פוסלת כל הכלי ולכאורה הוא כרש"י שאינו משום תערובת.

המוצא תכלת בשוק

מלבד הנידון עצמו במחלוקתם של רש"י והרמב"ן בהגדרת 'מומחה', שהוא נפקא מינה לעצם הדין תכלת אינה נקחת אלא מן המומחה, לכאורה יש נפקא מינה נוספת במקרה של מוצא תכלת בשוק. כי אם הצורך הוא בנאמנות והחשש הוא מפני רמאים, אפשר לומר דאין לחוש לרמאי אלא במקום שהרמאי מרויח ע"י שמוכר את התכלת ומקבל תמורתה את שווייה, אך במוצא תכלת בשוק שאין כאן מי שירויח אין כאן חשש רמאי (ואף שגם לפי רמב"ן יש מקום לחוש לקלא אילן סתם ואף בלא חשש רמאות, שהרי אין כאן שום אדם המעידו שאינו קלא אילן – בזה יש לומר דאם ניכר הדבר שהוכן למצוה אין לחוש, וכמ"ש בגמרא בערובין צו ע"ב). אך לפי רש"י שהחשש הוא משום שמא אינו בקי בדינים, אזי כשם שאנו חוששים לגבי המוכר כן יש לנו לחוש לגבי המוצא – שמא נפל ממי שאינו בקי בדינים, ולפי זה המוצא תכלת בשוק לא יוכל להשתמש בו למצוה שהרי יש לחוש שנעשה הדבר שלא כהלכתו. ואכן כך אנו מוצאים במסכת ציצית פרק א הל' יא: "המוצא תכלת אף על פי שהיא שזורה פסולה, שאין לוקחין תכלת אלא מן המומחה".

אך מצאנו גמרא מפורשת בעירובין צו ע"ב: "אמר רבי אלעזר: המוצא תכלת בשוק – לשונות פסולות, חוטין כשרין. מאי שנא לשונות דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו, חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו? בשזורים. שזורים נמי נימא אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו? במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי".

ואין להקשות על דברי רבי אלעזר הנ"ל מהברייתא שהבאנו ממסכת ציצית, דאדרבה אתי שפיר ע"פ פירוש הגמ' שם דרבי אלעזר איירי דווקא במופסקין והברייתא איירי בשזורים שאינם מופסקין. ברם הטעם שהביאו במסכת ציצית שם "שאין לוקחין תכלת אלא מן המומחה" קצת קשה, דהא אף לולא דין זה, היה לנו לחוש דאדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו, כמ"ש בגמרא שם, והיינו דאין כאן רק חשש רמאות או טעות של המוכר, אלא חשש אמיתי שמא לא היה זה דבר העשוי לשם תכלת.

ומכל מקום חזינן מדברי רבי אלעזר דאע"ג שאין כאן 'חצר שמוכרין בה

תכלת' ואין כאן 'מומחה', לא חיישינן למידי ותלינן שהיא תכלת כשרה. וקשה מהא דאמרו דתכלת אינה נקחת אלא מן המומחה!

ותירצו בתוספות במנחות מב ע"ב (ד"ה ואין ניקחים אלא מן המומחה), דהא דבעינן מומחה הוא דווקא "שיש ריעותא שמא הוא צבעם ואינו בקי, אבל אם נמצאו בשוק – רוב מצויין אצל תכלת מומחין הן, ולכך מכשירין המוצא חוטי תכלת פ' המוצא תפילין". וכן כתבו התוספות בעירובין (שם): "דכשמצאן שזורין ומופסקין, שאנו יודעים שלצורך ציצית נפסקו, יש לתלות דמן המומחה נפלו, דכשאינו מומחה אינו רגיל להתעסק בדבר שיודע שלא יקנו ממנו, ואפי' לעצמו אינו רגיל לעשות כיון שיודע בעצמו שאינו בקי בהלכות צביעה".

והיינו שלפי דברי תוספות, דין זה שאמר רבי אלעזר לגבי המוצא תכלת בשוק מבוסס על הדין הידוע דתכלת אינה נקחת אלא מן המומחה, ואחר שבני אדם מקיימים דין זה ואינם לוקחים התכלת אלא מן המומחה, ממילא רוב מצויים אצל תכלת מומחים הן, וכן יש להוסיף דרוב המאבדים הינם אנשים שקיימו הדין כהלכתו וקנו את התכלת שלהם ממוכר המוחזק בנאמנות.

ולפי זה יש לומר דאף לפי דעת רש"י דהחשש הוא חשש טעות, אף דלכאורה היה לנו לחוש אף במוצא תכלת בשוק שמא טעה הצובע, אחר שנאמר הדין דאינה נקחת אלא מן המומחה, ממילא נוצר מצב שרוב מצויים אצל תכלת מומחים הן ורוב האבדות הינן מתכלת כשרה, ואם כן גם לפי פירושו יש לומר דהמוצא תכלת בשוק (בשזורין ומופסקין) כשרה.

ובאמת צריך לומר סברא זו אף לדעת הרמב"ן שהחשש הינו חשש ומאות, דהא אף שכשמוצא תכלת בשוק אין כאן רמאי לפנינו, מכל מקום איכא למיחש שמא נופל מאותו רמאי שאנו אוסרים לקנות ממנו. ועל כרחק צריך לומר כמו שכתבו תוספות, דאין לחוש לזה משום דרוב מצויים אצל תכלת מומחים ונאמנים הם.

הא דבעי מומחה – בגדר תקנה או חשש בעלמא

יש לעיין לגבי הקונה תכלת ממי שאינו יודע אם הוא מומחה או לא, אם יכול להסתמך על אותו רוב שהוזכר בתוספות הנ"ל: "רוב מצויים אצל תכלת מומחים הן".

ולכאורה הדבר תלוי במה שיש עוד להסתפק בהגדרת הדין "תכלת אינה נקחת אלא מן המומחה" – האם נאמר כאן דין חדש, וכעין תקנת חכמים שאסור לקנות חלב מן העכו"ם משום חשש חלב טמאה, הכא נמי תיקנו שאסור לקנות ממי שאינו מומחה, דכיון שהוא דבר שמזייפים בו חששו רבנן מפני הרמאים או מפני מי שאינו מומחה ותיקנו שלא לקנות אלא מן המומחה, ולפי זה לא יהני לן שרוב מצויים אצל תכלת מומחים הן, דהא מכל מקום תקנה היא שלא לקנותה אלא מן המומחה; או נימא שאין כאן תקנה אלא אומד של חז"ל שיש כאן חשש זיוף ואין להאמין את מי שאינו מומחה, אם מטעם רמאות כרמב"ן ואם מטעם טעות כרש"י, ולפי זה אי נימא דרוב מצויים אצל תכלת מומחים יכול הוא לסמוך על זה. עוד יש לדון במוכר תכלת שאינו מומחה, אך אינו צובע בעצמו ומעיד בפני הלוקח שקנאו מן המומחה – דלדעת הרמב"ן ש'מומחה' היינו נאמן, ודאי לא יועיל דלגבי הא גופא שקנאו מן המומחה אינו נאמן, אך לדעת רש"י דלא חששו אלא מפני טעות המוכר יש לדון: דהנה אם יש כאן תקנה קבועה שתיקנו שלא לקנותה אלא מן המומחה, לא יהני בזה שאומר שהוא עצמו לקחה מן המומחה, דמכל מקום אסור לקנות ממנו כל שאינו מומחה בעצמו, אך אם כל העניין הוא רק משום חשש ולא משום תקנה, אם כן הכא דליכא למיחש למידי כיון שהוא עצמו לא צבע, שפיר דמי למיזבן מיניה.

ראיה מהמוצא תכלת בשוק ודחייתה

ולכאורה היה נראה להוכיח שאין כאן תקנה קבועה מהא דאשכחן דהמוצא תכלת בשוק יכול לסמוך על רוב מצויים מומחים ואינו צריך להקפיד לקנות דווקא מן המומחה, ואם כן חזינן שאנו דנים בכל מקרה לפי החשש באותו מקרה לגופו ולא קבעו דין כללי שחייבים לקנותה דווקא מן המומחה. ואם כן לפי שיטת רש"י שהמומחיות הינה בדיני צביעת התכלת, אזי כשהמוכר מעיד לו מאיזה אומן מומחה לקחם, הרי אפשר לסמוך על נאמנותו. אך יש לדחות ראיה זו, ולומר שאפילו לפי הצד שיש כאן תקנה קבועה שלא לקנות אלא מן המומחה, אין תקנה זו אלא במכירה אך לגבי מציאה לא תיקנו. ועוד דמציאה הוי כדיעבד, ואפשר דבדיעבד לא תיקנו, וכמ"ש התו"ח בעירובין

שם. ועוד דאפשר דלא תיקנו אלא במקום שיש בדבר טעם, דבזה אף שלפי גדר דיני הנאמנות שבכל התורה היה לו להיות נאמן, הכא בתכלת תיקנו שלא תהיה תורת כל אחד ואחד בידו ואינה נקחת אלא מן המומחה, אך במקום שאין לו שייכות לטעם התקנה כלל, אין זה בכלל התקנה.

ולפי זה יש לומר, דדווקא התם בעירובין שאינו קונה משום אדם כלל אז אין לחוש שנפלו ממי שאינו נאמן משום דרוב תכלת כשרה היא, אך כשקונה אותו מאדם המוכרם – יש לחוש בזה שאינה נקחת אלא מן המומחה אפילו אינו צובעם בעצמו, דאיכא למיחש שקנאם ממי שאינו מומחה, וכיון שהוא עצמו אינו מומחה בהלכותיה, ויש ריוח גדול בדבר הוה ליה כחשוד על הדבר שאינו נאמן עליו, וכדרך שתיקנו לגבי בכור (בכורות לה ע"א) דבמקום שיש לו נגיעה בדבר אין לו נאמנות, דכיון שאינו יודע שצריך דווקא מן החלזון אינו נאמן לומר שקנאו דווקא מפלוני מומחה, דכיון שהוא עצמו לא חייש לזה (כיון שאינו מומחה) אינו מקפיד בעדותו.

וביותר יש לומר גם לגבי מה שהסתפקנו במקום שאינו מכיר את המוכר אם יכול לסמוך על הרוב, דהתם בעירובין דהוי מציאה אינו בכלל התקנה, אך כאן כיון דכל עיקרו של רוב זה מבוסס על הדין שאינה נקחת אלא מן המומחה, הרי שאם נתיר להסתמך על זה גם כשקונה מן המוכר עצמו אזל ליה אותו רוב, וממילא יש להעמיד עיקר התקנה על מקומה שאינה נקחת אלא מן המומחה.

ראיה מדין חותם בתוך חותם

והיה נראה לומר כי בהכרח יש לנו לחלק חילוק זה בין קונה מאדם למוצא בשוק, דהא איך הותר לקחת תכלת מן השוק והא אמרינן דתכלת בעי חותם בתוך חותם? ועל כרחך דלא הצריכו חותם בתוך חותם אלא במקום חשד, אך בתכלת הנמצאת בשוק אין לחוש, דבסתמא אין לחוש דמאן דמחזיק תכלת בידו אינה תכלת כשרה, ודווקא כשמעמידו למכור יש לחוש שמא מתכוין הוא לרמות. ולפי זה עדיין היה לנו לומר דכל הקונה מכל מוכר כלשהו ואפילו אם אינו צובעו בעצמו, יש לו להקפיד על קנייה דווקא מן המומחה (לרש"י כדאית ליה ולרמב"ן כדאית ליה).

ואף דאפשר לדחות באופן אחר, דדווקא גבי גוי או חשוד הוצרכו לחותם בתוך חותם (וכמו שכתב רש"י בעבודה זרה לט ע"ב: "אסורין בחותם אחד – לשגר ביד עובד כוכבים, דכיון דבשר ותכלת דמיהן יקרים טרח ומזייף להחליפם", ובתוספות בבא מציעא כג ע"ב כתב ר"ת דדין זה דחותם בתוך חותם הוא דווקא בישראל חשוד), מה שאין כן במוצא תכלת בשוק – תלינן בסתמא דרובם אינם חשודים אף שאינם מומחים. מכל מקום עצם הסברא אמת היא, ואין לנו בזה הכרח שנוכל לבטל ע"י זה דין הגמרא שאינה נקחת אלא מן המומחה.

דין חותם בתוך חותם

כאמור לעיל, דין חותם בתוך חותם שהוזכר בגמרא בעבודה זרה לא נאמר אלא בחשוד, אך במוצא בשוק אין דין חותם בתוך חותם. והיינו משום דדווקא כשיש רווח לאדם המחזיק בתכלת אזי יש לנו לחשוש שהוחלפו החוטים.

אלא די ש לדון אם בכל מקום שאין האדם בגדר 'מומחה' ו'נאמן' לגבי תכלת, ישנו גם דין זה שצריך חותם בתוך חותם. ויש לדון בזה בשני מקרים ובשתי שאלות: א. בקונה תכלת מן המומחה ומוכרה לאחרים, אם נאמר שאינו נאמן וכמו שהארכנו לעיל, יש לדון אם צריך חותם בתוך חותם כדי לברר שלא החליף החוטים. ב. בשומר או שליח שקנה תכלת עבור חברו, אם יש להצריך שיהיה דווקא ע"י אדם 'מומחה' או שיהיה חותם בתוך חותם.

ויש לדון בהם: א. אי צריך חותם כלל. ב. אם תמצי לומר דאינו נאמן, אי בעינן חותם בתוך חותם או דווקא לגבי עכו"ם איכא למיחש דמזייף אבל גבי ישראל סגי ליה בחותם אחד.

והנה ברמב"ם (הלכות ציצית ב, ו) העתיק את שני הדינים ברצף אחד: "חצר שמוכרין בה תכלת והיו מוחזקין בכשרות – לוקחין ממנה סתם, ואין צריך בדיקה, והרי היא בחזקתה עד שתחשד. המפקיד תכלת אצל הכותי – הרי זה פסולה שמא החליפה; ואם היתה בכלי והיה חתום בשני חותמות חותם בתוך חותם – כשרה; בחותם אחד – פסולה".

מסתימתו משמע שלגבי לקיחת תכלת צריך שיהיו מוחזקים בכשרות, אך לגבי

פיקדון לא הזכיר אלא כותי, והיינו משום דסתם ישראל אינו חשוד להחליף בגניבה.

לפי זה בשליח או שומר אין צריך חותם בתוך חותם, אך במכירה עדיין יש לנו לדון – האם הלכה זו מדברת גם כשמוכר תכלת שמצהיר עליה שקנאה אצל מומחה. ואולי יהיה הדבר תלוי בדעת רש"י והרמב"ן שהזכרנו למעלה – דלרש"י אין לנו מקור שיהיה סתם ישראל חשוד בזה, דדווקא לגבי צביעתו בעינין מומחה שבקי בדינים, ואף אי נימא דתקנה קבועה היא וגם כשאומר שקנאו מן המומחה אינו נאמן, מכל מקום לא מצאנו שחשדוהו בזיוף, דעיקר התקנה אינה משום נאמנות אלא משום טעות; ואילו לדעת הרמב"ן דעניין מומחה הוא נאמנות, לכאורה אף שבגזל אינו נחשד וממילא בשליחות ופיקדון יהיה נאמן בלא חותם, מכל מקום לא יהיה נאמן במכירה, כי לדעת הרמב"ן יש עניין מיוחד בתכלת שדמיה יקרים שצריך נאמנות מיוחדת לזה. [ועדיין יש לעיין אי ישראל שאינו מומחה עדיף על גוי החשוד, ותסגי לן בישראל בחותם אחד.]

ומדברי התוספות במנחות מב ע"ב שהובאו לעיל, דסבירא להו דכל דין מומחה הוא דווקא היכא דאיכא ריעותא שמא הוא עצמו צבעם, משמע דלגבי ישראל שלא צבעם אין לחוש כלל שמשקר במה שאומר שלקחם מן המומחה.

מסקנה

עלה בדינו דינא דגמרא שאין התכלת נקחת אלא מן המומחה נוהג גם בזמננו בכל מקום שיש בו בית מיחוש להטעיה, כגון שהמוכר יכול להחליפו למין כחול אחר או למין תכלת שנצבע שלא בכשרות כראוי. וכדי לצאת דעות הרמב"ן ורש"י בעינין תרוייהו למעליותא, גם שיהיה נאמן שלא ישקר בזדון וגם שיהיה מומחה שיודע הלכותיה ולא יטעה בשוגג. כי אף אם הוא נאמן – והיינו שאין עליו חשש שקר – ייתכן שאינו מבחין בין תכלת לקלא אילן, ובפרט בדור שמצויים בו אינשי דקרו ליה לשאינו תכלת בשם תכלת.

ומלשון התוספות משמע דבמקום שאין חשש שהוא עצמו צבעם אינו חשוד לשקר שקנאו מן המומחה, אך ודאי צריך שיהיה יודע בעניינה של תכלת ומבחין בין תכלת לקלא אילן והדומה לו.

והיה לכם לציצית

לח

פרשת שלח תש"ף

אמנם כל האמור כאן הוא דווקא כשמכירת התכלת נעשית ע"י מכירת חוטים שאינם ארוזים באריזה מקורית. אך כשמוכרו בתוך אריזתו המקורית והוא סגור בשני חותמות ע"י האריזה וע"י ההדבקה שע"ג החוטים, בזה אפילו אי הוי ישראל חשוד לא חיישינן לזיופי, וסגי לן שבעלי החותם – דהיינו היצרנים – הם אנשים נאמנים.

בשולי הדברים ובהתייחסות לפן המעשי של הנכתב מעלה – באגודת 'פתיל תכלת' עוסקים בצביעת התכלת אך ורק אנשים שומרי תו"מ, שקיבלו את הנחיותיו של ה'מומחה' של דורנו בתכלת והלכותיה, ה"ה הגאון ר' אליהו טבגר שליט"א מח"ס כליל תכלת ופירוש לרמב"ם הלכות ציצית, שאין לנו נאמן ומומחה גדול ממנו.

* * *

"...וְנָתַנּוּ עַל צִיצַת הַכֶּנֶף פְּתִיל
תְּכֵלֶת. וְהָיָה לָכֶם לְצִיצַת וּרְאִיתֶם
אֹתוֹ וַזְכַּרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם..."
(במדבר טו, לח-לט)

"וראיתם אותו וזכרתם את כל
מצות ה' – שקולה מצוה זו כנגד
כל המצות כולן.
ותניא אידך: וראיתם אותו
וזכרתם... ועשיתם – ראייה מביאה
לידי זכירה, זכירה מביאה לידי
עשייה. ורשב"י אומר: כל הזריז
במצוה זו – זוכה ומקבל פני
שכינה..."
(מנחות מג ע"ב)

* * *